

PAPER DETAILS

TITLE: HAREZM TÜRKÇESİ FAL KİTABI'NDAKİ FARKLI DEĞİSKELER ÜZERİNE

AUTHORS: Duygu Yavuz z

PAGES: 113-127

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3665600>

Atıf / Citation

YAVUZ, ÖZ, D. (2024). "Harezm Türkçesi Fal Kitabı'ndaki Farklı Değişikler Üzerine". *Gazi Türkiyat*, 34: 113-127.

Geliş / Submitted

17.01.2024

Kabul / Accepted

27.03.2024

DOI

10.34189/gtd.34.007

HAREZM TÜRKÇESİ FAL KİTABI'NDAKİ FARKLI DEĞİŞKELER ÜZERİNE

On Different Variants in the Khwarezm Turkish Fortune-Telling Book

Duygu YAVUZ ÖZ*

Öz

Topkapı Sarayı Müzesi Koğuşlar Bölümü 1057 numarada kayıtlı olan, 129 varaklık bir mecmuanın içerisinde 71b-129b sayfaları arasında yer alan ve 1362 yılında istinsah edildiği düşünülen Harezm Türkçesi Fal Kitabı, diğer Harezm Türkçesi eserleri gibi Oğuz ve Kıpçak ağızlarına ait unsurları ve değişiklikleri bir arada taşımaktadır. Bununla birlikte Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nda, diğer Harezm Türkçesi eserlerinde bulunmayan değişikliklerin yer aldığı görülmüştür. Çalışmanın amacı bu kategorideki sözcüklerin diğer dönem metinlerindeki ve Türkçenin Harezm Türkçesinden önceki diğer tarihî yazı dillerindeki değişikliklerini göstermek ve Harezm Türkçesi Fal Kitabı'ndaki kullanımların onlarla ortaklaşan ve farklılaşan yönlerini ortaya çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Köktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Anadolu, Harezm ve Kıpçak Türkçesi dönemlerine ait eser ve sözlükler taranmış, bu dönemlerde sözcüklerde gerçekleşen ses olayları belirtilmiş, ayrıca her maddenin sonunda Harezm Türkçesi Fal Kitabı'ndaki kullanımlar ile diğer dönem metinlerindeki kullanımlar karşılaştırılmıştır. Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nın diğer dönem eserlerinde bulunmayan değişiklikleri barındırması dolayısıyla hem Harezm Türkçesi özelinde hem de Türk dili genelinde önemli bir eser olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Harezm Türkçesi Fal Kitabı, Oğuz, Kıpçak, değişke, fonetik.

Abstract

Khwarezm Turkish Fortune Book, which is registered in Topkapı Palace Museum Koguslar Section number 1057, is located between pages 71b-129b in a 129-leaf multi-textual manuscripts (mecmua), and is thought to have been written in 1362. Like other Khwarezm Turkish texts, it combines elements and variants of Oghuz and Kipchak dialects. However, it has been observed that the Khwarezm Turkish Fortune Book contains variants that are not found in other Khwarezm Turkish works. The aim of the study is to show the variations of the words in this category in other historical texts and in the other historical written dialects preceding Khwarezm Turkish and to reveal the common and different aspects of the

* Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE. dyavuz@yeditepe.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5420-6261

usages in the Khwarezm Turkish Fortune Book. For this purpose, texts and dictionaries belonging to the Kokturk, Uyghur, Karakhanid, Old Anatolian, Khwarezm and Kypchak Turkish periods were scanned, the phonetic events occurring in the words in these periods were stated, and at the end of each article, the usages in the Khwarezm Turkish Fortune Book were compared with the usages in synchronous period texts. It is thought that the Khwarezm Turkish Fortune Book is an important work both in Khwarezm Turkish and in the Turkish language in general, as it contains variants that are not found in synchronous period texts.

Keywords: Khwarezm Turkish Fortune Book, Oghuz, Kypchak, variant, phonetic.

GİRİŞ

Harezmi Türkçesi, 13. yüzyıldan itibaren Harezmi ve Sir Derya'nın aşağı kesiminde kısmen Oğuz ve Kıpçak ağızlarının etkisi altında Karahanlı Türkçesinden teşekkül etmiştir (Eckmann 2017: 1). Harezmi bölgesinin Selçuklu hakimiyeti devrinde kuvvetlenen Türkleşme durumu, Harizmşahların yardımı ile daha da ilerlemiştir. Oğuzlar, Kalaçlar, Kimaklar, Bayavatlar, Kıpçaklar ve özellikle Kanglılar gibi çeşitli boylar, birbiriyle ve yerli halk ile karışarak bölgeyi Türkleştirmede önemli rol oynamışlardır (Hacıminoğlu 1997: 3). Harezmi Türkleştikten sonra 12. yüzyılda bir kültür merkezi hâline gelmiştir. Çengizliler ve Altın Ordu çağında da bu durum devam etmiştir. Harezmi, Aşağı Seyhun boyları, İdil'in Hazar'a döküldüğü yerde bulunan başkent Saray başlıca kültür merkezleridir (Ercilasun 2007: 369).

Harezmi Türkçesi dönemine ait belli başlı eserler; *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Kısâsü'l-Enbiyâ*, *Muhabbetnâme*, *Nehcü'l-Ferâdîs*, *Muînü'l-Mürîd*, *Cevâhirü'l-Esdâf*, *Cümcümenâme*, *Mirâçnâme*, *Satırlı Kur'an Tercümesi*, *Altın Ordu hanlarına ait yarlık ve bitigler ile Hilvetü'l-Lisân ve Hulbetü'l-Beyân* olarak sayılabilir. Harezmi'nin yapısı gereği bu dönemde ve bu bölgede verilen eserlerde Oğuz ve Kıpçak ağızlarına ait unsurların bir arada kullanıldığı görülmektedir¹. Bu unsurlar ses, şekil ve söz varlığı kategorilerinde kendini göstermektedir. Çalışmamıza kaynaklık eden ve yine Harezmi Türkçesi eserlerinden biri olan *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*²'nda da benzer bir durum söz konusudur.

Bu çalışmada *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*'nda farklı fonetik değerlerle yer alan sözcüklerin diğer dönem metinlerindeki ve önceki tarihî dönem metinlerindeki kullanımlarını tespit etmek³, eserde yer alan ortaklık ve farklılıkları ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda Köktürk, Uygur, Karahanlı, Eski Anadolu⁴, Harezmi ve Kıpçak Türkçesi⁵ dönemleri taranmış; sözcüklerin bu dönemlerdeki değişimleri sunulmuştur. Ayrıca her maddenin son kısmında *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı*'ndaki kullanımlar ile diğer dönem metinlerindeki kullanımlar ortaklaşma ve farklılaşma noktasında ayrıca değerlendirilmiştir.

HAREZM TÜRKÇESİ FAL KİTABI

Harezmi Türkçesi Fal Kitabı (HTFK), Topkapı Sarayı Müzesi Koşullar Bölümünde 1057 numarada kayıtlıdır. 129 varaklık bir mecmuanın içerisinde yer almaktadır. Mecmuanın 1b-71a sayfaları arasında Harezmi Türkçesi ile yazılmış bir Sirâcü'l-Kulûb tercümesi, 71b-129b sayfaları arasında ise HTFK bulunur. Yazma sondan eksik olduğu için eserin ketebe kaydı yoktur ancak öncesinde yer alan Sirâcü'l-Kulûb'un ketebe kaydından yola çıkarak eserin H 763 yılında Cemaziyelevvel ayının 10. günü (7 Mart 1362) tamamlandığı ileri sürülebilir. Eserin müellif nüshasının nerede yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Onur'a göre eserin Doğu Türkçesinde bulunmayıp Eski Oğuz Türkçesinde sıkça kullanılan birçok sözcüğü içermesi, müellifin 11-13. yüzyıllar arasında kalabalık kitleler hâlinde Anadolu'ya intikal eden soydaşlarına katılmayarak Batı Türkistan'da, kuvvetle muhtemel de Harezmi'de kalan bir Oğuz Türk'ü olduğunu göstermektedir (Onur 2022: 17-19).

HTFK, tıpkı diğer Harezmi Türkçesi eserleri gibi Oğuz ve Kıpçak unsurlarını bir arada ihtiva etmektedir. Bununla birlikte eserdeki Oğuz Türkçesi etkisi ses, şekil ve özellikle söz varlığı noktasında diğer eserlerdekine kıyasla çok daha belirgindir. HTFK'de yer alan Eski Oğuz Türkçesine ait birçok sözcük, diğer dönem eserlerinde bulunmamaktadır. Eserde Eski Oğuz Türkçesine özgü sözcüklerin bulunması, bu sözcüklerin Oğuzların Anadolu'ya intikalinden önce de Oğuz lehçesinde var olduklarını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir (Onur 2022: 16-19).

HTFK, yıldızname ile başlar. Bu bölümün başında her türlü isteğin bu kitap sayesinde gerçekleşeceği, birçok kişinin de bu kitap yüzünden helak olduğu belirtilmekte; ardından yıldız falının nasıl bakılacağı anlatılmakta, burçlardan ve cinsiyete göre özelliklerinden bahsedilmektedir. Daha sonra 12 burç cinlerinden korunma yolu, burçlar için uygun muska yazma vakitleri, şifalı dualar, tılsımlar yer almakta, sonrasında ise Hz. Muhammed'e isnat edilen bir Kur'an fali bulunmaktadır. Ayrıca eserin bazı sayfalarında çeşitli kişiler için açılmış fallara dair derkenar notları vardır (Onur 2022: 20-21).

HAREZM TÜRKÇESİ FAL KİTABI'NDAKİ DEĞİŞİKLERE ÖRNEKLER

boyağlu ~ boyağluğ "renkli" (HTFK: 214).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *boduglug* "boyalı, boyanmış; psikolojik olarak tutuklu" (Wilkens 2021: 185). Kar. Ø. EAT *boyalu* "boyalı, renkli" SNB. Hrzm. *boḏağlığ* HKT ~ *boyağlığ* HKT ~ *boyağlu* ME "boyalı, renkli". Kıpç. Ø.

Sözcük Eski Uygur Türkçesinde diş ünsüzü d sesi ile *boduglug* şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Eski Anadolu Türkçesinde sözcükte -d- > -ḏ- > -y- ses gelişmesi tamamlanmış, iç seste genişleme ve düzleşme (-u > -a-) olmuş, ayrıca Oğuz özelliği

olarak ek sonu -ğ sesi düşmüş (-ğ > Ø) ve *boyalı* biçimi ortaya çıkmıştır. Sözcük Harezmi Türkçesinde hem diş arası d sesi ile *boğalığ* şeklinde hem de -d- > -d- > -y- ses gelişmesi tamamlanmış olarak *boğalığ* şeklinde bulunmaktadır. Sözcüğün bu dönemde görülen bir başka şekli ise ek sonu -ğ'nin düştüğü (-ğ > Ø) ve yuvarlaklaşmanın gerçekleştiği *boğalı* biçimidir.

Sözcük HTFK'de *boğalı* biçimiyle 4, *boğalığ* biçimiyle 1 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *boğalı*'nın yer aldığı görülmektedir.

dodağ ~ todağ "dudak" (HTFK: 220, 301).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. Ø. EAT *todağ* YZ ~ *tudağ* SNB ~ *tudağ* SNB ~ *tutak* YE "dudak". Hrzmi. *dudağ* KE, MN (2) ~ *todağ* NF ~ *tudağ* HKT ~ *tutak* ME, HKT, İML "dudak". Kıpç. *dudağ* BV, GT, İM, İN, KFT, RH, TA ~ *todağ* CC ~ *totağ* CC ~ *tudağ* DM ~ *tutağ* RH ~ *tutak* Kİ "dudak".

Sözcük ilk kez Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmaktadır. Oğuz ağzına ait bir sözcük olmalıdır. Uygur ağzına dayalı Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde karşımıza çıkmayıp⁶ Eski Anadolu Türkçesinde görülmesi ve yine Oğuz ağzının etkili olduğu Harezmi ve Kıpçak Türkçelerinde bulunması, bu düşüncüyü destekler.

Sözcüğün Eski Anadolu Türkçesinde farklı biçimlerine ulaşılmaktadır. Sözcüğün ilk biçimi *todağ* olmalıdır. İlk hecede daralma (-o- > -u-) ile *tudağ* şeklinde de görülmektedir. Sözcükte -k > -h sızıcılaşması gerçekleşmiş ve *tudağ* biçimi ortaya çıkmıştır. Bu dönemde iç seste ötümsüz ünsüzlü kullanımı da vardır: *tutak*. Harezmi Türkçesi döneminde ön seste ötümlüleşme (t- > d-) ile *dudağ* biçimi de bulunur. Eski Anadolu Türkçesindeki diğer değişkeler – *tudağ* hariç- bu dönemde de vardır. Kıpçak Türkçesi metinlerinde de sözcüğün ötümlü ve ötümsüz biçimleri kayıtlıdır. Harezmi Türkçesinden farklı olarak *totağ*, *tutağ* biçimleri ortaya çıkmıştır.

Sözcük HTFK'de *dodağ*⁷ ve *todağ* biçimleriyle 1'er kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *todağ*'ın yer aldığı görülmektedir.

inçe ~ yinçe "ince; ince olan; tiz" (HTFK: 240, 321).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. *yinçe* "ince" OY. E.Uyg. *yinçe* ~ *inçe*⁸ "yumuşak, ince, narin, gösterişsiz, kibar, soylu; küçük; tam, doğru, özenli; (kalça) ince kıvrımlı; alçak gönüllü, sade; dürüst; yoğun bir şekilde; incelik, titizlik" (Wilkens 2021: 903). Kar. *yinçe* "herhangi bir şeyin incisi, ince" DLT. EAT ince "ince" YZ, M. Hrzmi. *ince* İML ~ *yinçe* KE, ME, HKT ~ *yinçe* NF, HŞ ~ *yiniçe* İML "ince, zayıf, semiz olmayan". Kıpç. *inçe* İN, MG, RH ~ *inçe*

BV, CC, MG, RH ~ *yeniçke* DM ~ *yenişke* DM ~ *yinçe* BV, İN, TA ~ *yinçge* BV ~ *yinçke* İM, İN, RH "ince, hassas".

Sözcük Köktürk Türkçesinde *yinçge* biçiminde karşımıza çıkar Eski Uygur Türkçesinde bu biçimin yanında *inçge* biçimi de vardır. Karahanlı Türkçesinde *yinçge* biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesinde Oğuz özelliği olarak ek başı g ünsüzü düşmüş, iç seste ötümlüleşme (-ç- > -c-) gerçekleşip *ince* biçimi ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki biçim kullanılmakla birlikte Eski Türkçedeki *yinçge* biçimi, iç seste ötümsüzleşme (-g- > -k-) ile *yinçke* biçimi, iç seste ünlü türemesi ile *yiniçke* biçimi ortaya çıkmıştır. Kıpçak Türkçesinde diğer dönemlerde bulunmayan *inçe* ve *yinçe* biçimleri ile, iç seste -ç- > -ş- değişmesi ile *yenişke* biçimi de kullanılmıştır. Ayrıca ek başında ötümsüzleşme ile *inçke* ve *yinçke* biçimleri görülmüştür.

Sözcük HTFK'de *inçge* biçimiyle 2, *yinçge* biçimiyle 5 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *yinçge*'nin yer aldığı görülmektedir.

***kapu ~ kapuğ "kapı"* (HTFK: 245).**

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. *kapıg* "kapı"⁹ OY. E.Uyg. *kapıg* ~ *kapag* ~ *k(a)pag*¹⁰ "büyük kapı (Maniheist kozmolojide on iki kozmik kapı), kapı, küçük kapı (beden açma için mecazi de); (Mandala) giriş" (Wilkins 2021: 332). Kar. *kapug* "kapı" DLT. EAT *kapu* YZ, SNB, M "kapı; bir yere gidip gelirken içinden geçilen yer; makam, huzur; (mec.) şehir kapısı". Hrzm. *kapıg* İML ~ *kapuğ* NF, KE, ME, HKT, HŞ, MN (1) ~ *kapuk* MN (2) "kapı, eşik, hizmet". Kıpç. *kabı* DM ~ *kabu* DM ~ *kapı* BM, İH ~ *kapu* BM, DM, Gİ, KFT, Kİ, TA "kapı".

Sözcük Köktürk Türkçesinde *kapıg* şeklinde kayıtlıdır. Eski Uygur Türkçesinde Köktürk Türkçesindeki biçim kullanılmakla birlikte ikinci hecede genişleme (-ı- > -a-) ile *kapag* biçimi de ortaya çıkmıştır. Karahanlı Türkçesinde ikinci hecede yuvarlaklaşma (-ı- > -u-) ile *kapuğ* biçimini almıştır. Eski Anadolu Türkçesinde son seste -g ünsüzünün düşmesi (-ğ > Ø) sonucu *kapu* şeklindedir. Harezmi Türkçesinde, Köktürk ve Karahanlı Türkçesindeki kullanımların yanı sıra son seste ötümsüzleşme (-ğ > k) ile *kapuk* biçimi de görülmüştür. Kıpçak Türkçesinde *kapu*, iç seste ötümlüleşme (-p- > -b-) ile *kabu*, son seste daralma (-u > -ı) ile *kabı* biçimlerine ulaşmıştır.

Sözcük HTFK'de *kapu* biçimiyle 6, *kapuğ* biçimiyle 1 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *kapuğ*'un yer aldığı görülmektedir.

***kiçiglik ~ kiçilik "küçüklük, çocukluk"* (HTFK: 254, 255).**

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. Ø. EAT *kiçilik* "küçüklük" TTS. Hrzm. *kiçiglik* "küçüklük,

çocukluk, yaşça küçük olma" NF, KE, HKT. Kıpç. *hiçilik* KFT ~ *kiççilik* GT ~ *kiçilik* RH "küçüklük".

Sözcük Harezmi Türkçesinde *kiçiglik* şeklindedir. Eski Anadolu ve Kıpçak Türkçesinde -g ünsüzü düşmesi (-g > Ø) ile *kiçilik*; Kıpçak Türkçesinde iç seste ikizleşme (-ç- > -çç-) ile *kiççilik*, ön seste k- > h- değişimi¹¹ ile *hiçilik* biçimleri ortaya çıkmıştır.

Sözcük HTFK'de *kiçiglik* biçimiyle 5, *kiçilik* biçimiyle 1 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *kiçiglik*'in yer aldığı görülmektedir.

körkli ~ körklü ~ körklüg "güzel; lezzetli" (HTFK: 262).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *körklüg* "şeklinde, şekilli; ... şekilli; güzel" (Wilkens 2021: 410). Kar. *körklüg* "güzel" DLT. EAT *görklü* "güzel, iyi, gösterişli; temiz; mübarek, mukaddes" YZ, SNB, M, YE. Hrzm. *körklig* KE ~ *körklü* NF, ME, MM, HŞ, İML, MN (2), HKT ~ *körklüg* NF, KE, ME, MM, HKT, HŞ, İML, MN (1) "güzel". Kıpç. *körglüg* MG ~ *körkli* CC, GT ~ *körklü* CC, GT, MG, RH ~ *körüklü* KFT "güzel, iyi, gösterişli".

Sözcük Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde *körklüg* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde ön seste ötümlüleşme (k- > g-) ve son seste -g düşmesi (-g > Ø) ile *görklü* biçimi ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde *körklüg* biçimi üzerinden son seste -g düşmesi (-g > Ø) ile *körklü*, ikinci hecede düzleşme (-ü- > -i-) ile *körklig* biçimi ortaya çıkmıştır. Kıpçak Türkçesinde *körkli* ve *körklü* biçimlerinin yanında ilk hece sonunda ötümlüleşme (-k- > -g-) ile *körglüg*, iç seste ünlü türemesi ile *körüklü* biçimi görülmüştür.

Sözcük HTFK'de *körkli* biçimiyle 1, *körklü* biçimiyle 43, *körklüg* biçimiyle 30 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden ikisinin, *körklü* ve *körklüg*'ün yer aldığı görülmektedir.

sağlıg ~ sağlık "sağlık" (HTFK: 283).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. Ø. EAT *sağluğ* SNB ~ *sağlık* YE "sağlık, sıhhat, esenlik". Hrzm. *sağlık* "sağlık, afiyet; yaşanan zaman" NF, HŞ, KE. Kıpç. *sağlıg* İM ~ *sağlık* CC, Gİ, GT, KFT, Kİ "sağlık, sıhhat, esenlik".

Sözcük Eski Anadolu Türkçesinde *sağlık* ve ikinci hecede yuvarlaklaşma (-ı- > -u-) ile *sağluğ* biçimlerindedir. Harezmi Türkçesinde *sağlık* şeklindedir. Kıpçak Türkçesinde son seste ötümlüleşme (-ğ > -g) ile *sağlıg* biçimi de ortaya çıkmıştır.

Sözcük HTFK'de *sağlıg* biçimiyle 1, *sağlık* biçimiyle 13 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *sağlık*'ın yer aldığı görülmektedir.

sarığşın ~ sarışın "sarışın" (HTFK: 285).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. Ø. Hrz. Ø. Kıpç. *sarışın* Kİ ~ *saruşın* KFT "sarışın".

Sözcük Kıpçak Türkçesi metinlerinde, *sarışın* ve ikinci hecede yuvarlaklaşma (-ı > -u-) ile *saruşın* şeklindedir.

Sözcük HTFK'de *sarığşın* ve *sarışın* biçimleriyle 1'er kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklere rastlanmamıştır. HTFK'de sözcüğün iki değişke ile karşımıza çıkması bu sözcüğün ilgili dönemde kullanıldığını ve en az iki değişiksinin olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

sef- ~ sev- "sevmek" (HTFK: 285, 287).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *sev-* ~ *s(e)v-* ~ *seb-* "sevmek, tahmin etmek, çok saymak, hoşlanmak, uygun görmek" (Wilkens 2021: 599). Kar. Ø. *sew-* "sevmek" DLT. EAT *sev-* "sevgi duymak, gönlünde sevgi beslemek, aşık olmak" YZ, M. Hrz. *sev-* NF, KE, HŞ, İML ~ *sew-* NF, KE, ME, HKT, HŞ ~ *sev-* MM ~ *siv-* MN (1), MN (2) ~ *söv-* NF, KE, HKT "sevmek; beğenmek, tercih etmek; arzu etmek, istemek". Kıpç. *sev-* BV, CC, DM, Gİ, GT, İM, Kİ, TA ~ *siv-* GT ~ *söv-* CC, GT, KFT "sevmek".

Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *seb-* ve *sev-* biçimlerinde kaydedilmiştir. Wilkens *seb-* biçimi için "runenschrift" (2021: 592) notunu düşmüştür. Wilkens'ta *sev-* şeklinde verilen biçim b'den gelişen biçim olmalıdır. Sözcük Karahanlı Türkçesinde *sew*⁻¹² şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde diş dudak v'si ile *sev-* olarak karşımıza çıkar. Harezmi Türkçesinde hem diş dudak hem çift dudak v'si ile¹³ kaydedilmiştir. Bununla birlikte iç seste daralma (-e > -i-) ile *siv-*, yuvarlaklaşma (-e > -ö-) ile *söv-* biçimleri çıkmıştır. Ayrıca kapalı e ile kullanılması da söz konusudur. Kıpçak Türkçesinde de *sev-*, *siv-*, *söv-* şeklindedir.

Sözcük HTFK'de *sef-* biçimiyle 20, *sev-* biçimiyle 11 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *sev-*'in yer aldığı görülmektedir.

sofuk ~ sovuuk "soğuk" (HTFK: 288, 289).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *sogik* ~ *sovuk*¹⁴ "soğuk (Skt. śīta'nın da eş değeri), serin; serinlik" (Wilkens 2021: 618). Kar. Ø. EAT *šovuh* SNB ~ *sovuuk* M "soğuk". Hrz. *savuk* KE, HŞ, İML ~ *sawuk* NF, KE, ME ~ *sovuk* HŞ, İML ~ *sowuk* HKT "serin, soğuk". Kıpç. *savuh* CC ~ *sovuuk* BM, BV, Gİ, KFT, Kİ, MG, RH ~ *suvuk* CC "soğuk".

Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *sogik* ve ötümlü arka damak patlayıcısının dudak yarı ünlüsüne dönüşmesi (-ğ- > -v-) sonucu *sovuk* biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesinde ikinci hecede yuvarlaklaşma (-ı > -u-) ile *sovuuk* ve son seste sızıcılışma

ile (-k > -h) *sovuḥ* şeklini almıştır. Harezmi Türkçesinde *sovuḥ* ve çift dudak v'si ile *sowuḥ* şekillerinin yanında ilk hecede düzleşme (-o- > -a-) ile *savuk* ve *sawuk* şekilleri de vardır. Kıpçak Türkçesinde, son seste sızıcılışma (-k > -h) ile *savuh*, ilk hecede daralma (-o- > -u-) ile *suvuk* biçimleri ortaya çıkmıştır.

Sözcük HTFK'de *sofuk* biçimiyle 2, *soṽuk* biçimiyle 16 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *soṽuk*'un yer aldığı görülmektedir.

tafar ~ *taṽar* "mal" (HTFK: 293, 296).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *t(a)var* ~ *tavar* "mal mülk, servet, zenginlik, servetin toplamı; madde, malzeme, araç, kumaş (para birimi olarak); ipek, şam kumaşı; ürün, ihtiyaç malzemeleri, mal, eşya; mal, eşya, satış malzemeleri, ticaret malı; sadaka; varlık; nesne, obje; işaret" (Wilkins 2021: 684). Kar. *tavar* "Oğuzlar ve diğerlerinin dilinde mal, eşya" ~ *tavar* "mal, eşya" DLT. EAT *tavar* YZ, SNB, M, YE ~ *davar* YE "davar, binek hayvanı; mal mülk; dört ayaklı çiftlik hayvanı, koyun ve keçiye verilen ortak ad, koyun, sürü". Hrzm. *davar* İML ~ *tavar* KE, HŞ, AII ~ *tawar* KE, NF, MM, HKT ~ *trwar* ME ~ *towar* KE "mal, mülk, servet, eşya, hayvan". Kıpç. *davar* BM, Gİ, İH, KFT ~ *tafar* İM ~ *tavar* GT, KFT "davar, hayvan; koyun ve keçi cinsinden hayvan".

Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *tavar* şeklindedir. Wilkins'ta *tavar* şeklinde verilen biçim b'den gelişen biçim olmalıdır. Karahanlı Türkçesinde hem diş dudak v'si hem de çift dudak v'si ile *tavar* ve ön seste ötümlüleşme (t- > d-) ile *davar* şekliyle kullanılmıştır. Harezmi Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki iki kullanım da vardır. Bununla birlikte sözcük çift dudak v'si ile *tawar* şeklinde de kaydedilmiştir. İlk hecede daralma (-a- > -ı-) ile *trwar*, ilk hecede yuvarlaklaşma (-a- > -o-) ile *towar* biçimi de ortaya çıkmıştır. Kıpçak Türkçesinde *davar* ve *tavar* şekillerinin yanında iç seste ötümsüzleşme (-v- > -f-) ile *tafar* biçimi de görülmektedir.

Sözcük HTFK'de *tafar* biçimiyle 15, *taṽar* biçimiyle 10 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *taṽar*'ın yer aldığı görülmektedir.

tatlıg ~ *tatlu* "şirin, tatlı; hoş şekilde" (HTFK: 296).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. *tatlıg* "lezzetli, tatlı; hoş" DLT. EAT *tatlu* YZ, SNB, M, TIEM 40 ~ *datlu* M, YE, TIEM 40 "acı olmayan, tatlı, incitmeyen, hoş giden, güzel". Hrzm. *tatlı* HŞ, MN (2) ~ *tatlıg* NF, KE, HKT, İML, HŞ, ME "acı olmayan, tatlı, hoş, güzel, lezzetli". Kıpç. *datlu* KFT ~ *tatlı* BV, CC, DM, GT, İM, RH ~ *tatlu* Kİ "tatlı; güzel, hoş".

Sözcük Karahanlı Türkçesinde *tatlıg* şeklindedir. Eski Anadolu Türkçesinde ek sonu -g ünsüzü düşmesi (-g > Ø)¹⁵ ve yuvarlaklaşma (-ı > -u) ile *tatlu* ve ön seste

ötümlüleşme (t- > d-) ile *datlu* biçimleri ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde, *tatlıg* biçiminin yanında, ek sonu -g düşmesi ile *tatlı* şekli de görülmüştür. Kıpçak Türkçesinde, Eski Anadolu Türkçesindeki kullanımların yanında, sözcüğün *tatlı* biçimi de kaydedilmiştir.

Sözcük HTFK'de *tatlıg* biçimiyle 1, *tatlu* biçimiyle 5 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *tatlıg*'ın yer aldığı görülmektedir.

***unutgan ~ unutkan* “unutkan”** (HTFK: 308).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. Ø. Kar. *unutgan* “devamlı unutan” DLT. Hrzm. *unutgan* “unutkan” HKT. Kıpç. Ø.

Sözcük Karahanlı Türkçesinde *unitgan*, Harezmi Türkçesinde ikinci hecede yuvarlaklaşma (-ı- > -u-) ile *unutgan* şeklindedir.

Sözcük HTFK'de *unutgan* biçimiyle 3, *unutkan* biçimiyle 1 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *unutgan*'ın yer aldığı görülmektedir.

***uyatlı ~ uyatlıg* “utangaç”** (HTFK: 308).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. Ø. E.Uyg. *uvutlug* ~ *ıyatlıg* ~ *uyatlıg*¹⁶ “çekingen (Skt. lajjin'in de eş değeri), mahcup, utangaç, edepli, terbiyeli” (Wilkens 2021: 292, 809). EAT Ø. Kar. *uwutlug* “çok utangaç ve namuslu (adam)” DLT. Hrzm. *uyatlıg* KE, HŞ ~ *uyatlık* KE “utanın, utanmış” (Ata 2019: 935). Kıpç. Ø.

Sözcük Eski Uygur Türkçesinde *uvutlug*, *ıyatlıg* ve *uyatlıg* biçimindedir. Bu üç şekilden sözcüğün ilk biçimi *uvutlug* olmalıdır. Sözcüğün Orhun Yazıtlarındaki *ubut* “utanç” (Ercilasun 2016: 722) sözcüğüne dayandığı açıktır. *Uyatlıg* biçimi -b- > -v- > -y- ses değişmesi sonucu, *ıyatlıg* biçimi ön seste daralma (u- > ı-) sonucu ortaya çıkmıştır. Karahanlı Türkçesinde sözcük *uwutlug* biçimindedir. Harezmi Türkçesinde *uyatlıg* ve son seste ötümsüzleşme (-ğ > -k) ile *uyatlık* olarak yer almaktadır.

Sözcük HTFK'de *uyatlı* ve *uyatlıg* biçimleriyle 1'er kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişikliklerden yalnız birinin, *uyatlıg*'ın yer aldığı görülmektedir.

***yaflak ~ yaólak* “çok fazla, aşırı derecede; çok fazla olan; kötü”** (HTFK: 313, 317).

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. *yablak* “kötü, fena, perişan; kötülük” OY. E.Uyg. *yavlak* ~ *y(a)vlak* ~ *y(a)vl(a)k* ~ *yablak* ~ *y(a)blak*¹⁷ “kötü, fena, berbat; güçlü, sert (şarap); düşman; kötü, fena (madde), dışkı; kötülük” (Wilkens 2021: 878). Kar. *yawlak* “ters huylu (insan); Oğuzca ve

Kıpçakçada kötü; çok, sıkı, sürekli vb. anlamlarda zarf" DLT. EAT *yavlağ* SNB ~ *yavlağ* SNB ~ *yavlağ* YZ, SNB, YE, M "çok, pek çok, gayet, pek; kötü". Hrzm. *yavlağ* NF, KE ~ *yavlağ* HŞ "çok, iyi, güzel, pek, gayet; kötü, fena, değersiz". Kıpç. *yavlağ* "büyük, korkunç" BM.

Sözcük Köktürk Türkçesinde *yablağ* şeklindedir. Eski Uygur Türkçesinde *yablağ* ve *yavlağ* şeklindedir. *Yavlağ*, b'den gelişen biçim olmalıdır. Wilkens *yablağ* biçimine "auch manS" (2021: 851) notunu düşmüştür. Karahanlı Türkçesinde *yavlağ* biçimindedir. Eski Anadolu Türkçesinde sözcük diş dudak v'si ile. Bu dönemde *yavlağ* biçiminin yanı sıra son seste ötümlüleşme (-k > -ğ) ile *yavlağ*, son seste sızıcılışma (-k > -h) ile *yavlağ* biçimleri de ortaya çıkmıştır. Harezmi Türkçesinde *yavlağ* ve *yavlağ*, Kıpçak Türkçesinde *yavlağ*'tır.

Sözcük HTFK'de *yavlağ* biçimiyle 1, *yavlağ* biçimiyle 38 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *yavlağ*'ın yer aldığı görülmektedir.

***yafuz ~ yavuz "kötü; kötü şekilde"* (HTFK: 313, 317).**

Sözcüğün 14. yüzyıl ve öncesi tarihî Türk lehçelerindeki durumu şu şekildedir: Kökt. *yabız* "kötü, perişan" OY. E.Uyg. *yavız ~ yavuz*¹⁸ ~ *yabız* "berbat, iğrenç, çirkin, fena, kötü, düşük değerli, sefil; çok; sıkıntılı, üzgün; tatsızlık, yavanlık, kötülük; kötü taraf, kötü bakış açısı; kötü durum; sefil kişi" (Wilkens 2021: 877). Kar. *yavuz* "kötü; bozuk; zavallı, zayıf" DLT. EAT *yavuz* "kötü, fena, yaman; bozuk, anlaşılmaz; kara yağız" YZ, SNB, M, YE. Hrzm. *yavuz* MN (1), İML, MN (2) ~ *yavuz* NF, KE, ME, MM, HKT "kötü, fena". Kıpç. *yavuz* "kötü, fena; vahşi" BV, GT, Kİ, İM, TA.

Sözcük Köktürk Türkçesinde *yabız* şeklindedir. Eski Uygur Türkçesinde *yabız*, *yavız* ve son hecede yuvarlaklaşma (-ı > -u-) ile *yavuz* şeklindedir. Wilkens *yabız* biçimine "tib." (2021: 851) notunu düşmüştür. Wilkens'ta *yavız* ve *yavuz* şeklinde verilen biçimler b'den gelişen biçimler olmalıdır. Sözcük Karahanlı Türkçesinde çift dudak v'si ile *yavuz* olarak kayıtlıdır. Eski Anadolu Türkçesinde diş dudak v'si ile *yavuz* olarak yer alır. Harezmi Türkçesinde hem diş dudak hem çift dudak v'si ile. Kıpçak Türkçesinde diş dudak v'si ile *yavuz* şeklindedir.

Sözcük HTFK'de *yafuz* biçimiyle 1, *yavuz* biçimiyle 27 kez kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi metinlerinde HTFK'deki değişkelerden yalnız birinin, *yavuz*'un yer aldığı görülmektedir. HTFK'de *yafuz* biçiminin de olması ilgili döneme ait bir kullanım özelliğini yansıtmaları bakımından önemlidir.

SONUÇ

HTFK'de diğer dönem eserlerinde bulunmayan değişkeler tespit edilmiştir. Eserde *bayağlu ~ bayağluğ, dodağ ~ todağ, inçe ~ yinçe, kapu ~ kapuğ, kiçiglik ~ kiçilik,*

körkli ~ körlü ~ körlük, sağlığ ~ sağlık, sef- ~ sev-, sofuğ ~ sovuğ, tafar ~ tavâr, tatlığ ~ tatlu, unutğan ~ unutkan, uyatlı ~ uyatlığ, yaflak ~ yaûlak, yafuz ~ yavûz şeklinde farklı fonetik değerlerle yer alan sözcüklerin *boyağluğ, dodak, inçge, kapu, kiçilik, körkli, sağlığ, sef-, sofuğ, tatlu, tafar, unutkan, uyatlı, yaflak, yafuz* biçimleri dönem eserleri arasında yalnız HTFK'de yer almaktadır. Yalnız HTFK'ye özgü bu biçimler, döneme ait kullanım özelliklerinin yansıtılması bakımından önemlidir.

HTFK'deki sözcüklerin ötümlüleşme (t > d-, -k > -ğ), ötümsüzleşme (-ğ- > -k-, -v > -f, -v- > -f-), yuvarlaklaşma (-ı > -u, -i- > -u-), düzleşme (-ü > -i) ve ünsüz düşmesi (-g > Ø, -ğ > Ø, -g- > Ø, y- > Ø) sonucu farklı ses değerleri kazandıkları görülmüştür. Bu ses değişimleri arasında özellikle ön seste ötümlüleşme ile birden fazla heceli sözcük sonunda, ek başında ve ek sonunda yer alan g/ğ'ların düşmesi Oğuz ağzını temsil etmektedir.

Harezmi Türkçesi dönemindeki diğer eserlerde iki değişiksiyle de görülmeyip HTFK'de değişiklikleriyle tespit edilen tek sözcük *sarığşım ~ sarışın* sözcüğüdür.

HTFK'deki biçimlerin kimi zaman Harezmi Türkçesi dışındaki tarihî Türk yazı dillerinde de kullanıldığı görülmektedir. Eserde yer alan sözcüklerden *sağlığ ~ sağlık* değişiklikleri Kıpçak Türkçesinde; *inçge ~ yinçge* değişiklikleri Eski Uygur Türkçesi döneminde bulunmaktadır.

KISALTMALAR

AII	Temir Kutluk Yarlığı (Özyetgin 1996).
BM	Kitâbu Bülğatü'l-Müşâtâk Fî Lügâti't-Türk Ve'l-Kıfçak (Toparlı vd. 2007).
BV	Baytaratu'l-Vâzih (Toparlı vd. 2007).
CC	Codex Cumanicus (Toparlı vd. 2007).
DLT	Dîvânu Lügâti't-Türk (Ercilasun-Akkoyunlu 2014).
DM	Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fî'l-Lügâti't-Türkiyye (Toparlı vd. 2007).
EAT	Eski Anadolu Türkçesi
E.Uyg.	Eski Uygur Türkçesi
GT	Gülstan Tercümesi (Toparlı vd. 2007).
HKT	Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Sağol 1995).
Hrzm.	Harezmi Türkçesi

HŞ	Hüsrev ü Şîrîn (Demirci-Karşlı 2014).
HTFK	Harezmi Türkçesi Fal Kitabı (Onur 2022).
İH	El-İdrâk Haşiyesi (Toparlı vd. 2007)..
İM	İrşâdü'l-Mülûk Ve's-Selâtin (Toparlı vd. 2007).
İML	İbn-i Mühennâ Lugatı (Ünlü 2012).
İN	Kitâb Fî İlmi'n-Nüşşâb (Toparlı vd. 2007)..
Kar.	Karahanlı Türkçesi
KE	Kısâsü'l-Enbiyâ (Ata 2019).
KFT	Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî (Toparlı vd. 2007).
Kıpç.	Kıpçak Türkçesi
Kİ	Kitâbü'l-İdrâk Li-Lisâni'l-Etrâk (Toparlı vd. 2007).
Kökt.	Köktürk Türkçesi
M	Marzubân-nâme Tercümesi (Korkmaz 1973).
ME	Mukaddimetü'l-Edeb (Yüce 2014).
MG	Münyetü'l-Guzât (Toparlı vd. 2007).
MM	Muînü'l-Mürîd (Toparlı-Argunşah 2014).
MN (1)	Miraçnâme (Ünlü 2012).
MN (2)	Muhabbetnâme (Ünlü 2012).
NF	Nehcü'l-Ferâdîs (Ata 1998).
OY	Orhun Yazıtları (Ercilasun 2016).
RH	Kitâbü'l-Hayl (Kitâb Fî Rıyâzaâtî'l-Hayl) (Toparlı vd. 2007).
SNB	Süheyl ü Nev-Bahâr (Dilçin 1991).
TA	Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî (Toparlı vd. 2007).
TİEM 40	Eski Anadolu Türkçesi Kuran Tercümesi (Topaloğlu 2018).
TTS	Tarama Sözlüğü (Türk Dil Kurumu 1995).
vd.	ve diğerleri
YE	Yunus Emre Divanı (Tatçı 2020).

YZ Yûsuf ve Zeliha (Taş 2019).

KAYNAKÇA

- ATA, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmağların Açık Yolu. III Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (2019). *Rabğûzî, Kıssasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) Giriş-Metin-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ATA, A. (2002). *Harezmi – Altın Ordu Türkçesi*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 36.
- DEMİRCİ, Ü. Ö., KARSLI, S. (2014). *Kutb'un Husrav u Şirin'i -Dizin-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- DİLÇİN, C. (1991). *Mes'ûd Bin Ahmed Süheyl ü Nev-Bahâr, İnceleme, Metin, Sözlük*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- DOĞAN, C. (2022). XIV-XV. Yüzyıl Tarihî Türk Yazı Dillerinde Lehçe Karışmaları. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- DURUKOĞLU, G. (2022). *Dîvânü Lugâtî't-Türk'e Göre 11. Yüzyıl Türk Dili Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ECKMANN, J. (2017). *Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN A. B., AKKOYUNLU Z. (2014). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânü Lugâtî't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2016). *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- HACİEMİNOĞLU, N. (1997). *Harezmi Türkçesi ve Grameri*. Ankara: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- KARAAĞAÇ, G. (2021). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- KARAHAN, A. (2013). *Dîvânü Luğâtî't-Türk'e Göre XI. Yüzyıl Lehçe Bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KORKMAZ, Z. (1973). *Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- ONUR, S. (2020). Harezmi Türkçesi Fal Kitabı'nda Oğuzca Unsurlar. *Oğuz Türkçesi Araştırmaları Dergisi*. 2: 1-30.
- ONUR, S. (2022). *Harezmi Türkçesi Fal Kitabı (Yıldızname-Divname-Kur'an falı-Kura falı-Tılsımlar)*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZYETGİN, M. (1996). *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve Bitiklerin Dil ve Üslup İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- SAĞOL, G. (1995). *An Inter- Linear Translation of the Qur'an into Khwarazm Turkish: Introduction, Text, Glossary and Facsimile I: 1993; II: 1995; III/2: 1999*.
- TAŞ, İ. (2019). *Şeyyâd Hamza Yûsuf ve Zeliha [Gramer-Metin-Çeviri-Notlar-Sözlük-Dizin-Tıpkıbasım]*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TATCI, M. (2020). *Yûnus Emre Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları.
- TOPALOĞLU, A. (2018). XIV. Yüzyılın Ortalarında Yapılmış Satırları Kur'an Tercümesi 2 Sözlük. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TOPARLI, R., VURAL, H., KARAATLI, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, R., ARGUNŞAH, M. (2014). *İslâm, Mu'minü'l-Mürîd*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Türk Dil Kurumu (1995). XII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanımlarıyla Tarama Sözlüğü. Cilt 4, K-N. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- ÜNLÜ, S. (2012). *Harezm Altın Ordu Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- WILKENS, J. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen, Altuigurisch-Deutsch-Türkisch (Eski Uygurcanın El Sözlüğü, Eski Uygurca-Almanca-Türkçe)*. Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.
- YAVUZ ÖZ, D., KAYA, B. (2023). *Orhun Yazıtları (edisyon kritikli yayım)*. İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınevi.
- YÜCE, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb, Hıvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuster Nüşası*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AÇIKLAMALAR

¹ Cihan Doğan'ın "XIV-XV. Yüzyıl Tarihî Türk Yazı Dillerinde Dil Karışmaları" (2022) adlı çalışmasında Harezm ve Memluk temas saharlarında verilen eserlerin dili üzerinde durulmuştur. Bu çalışmada Türk lehçelerinde lehçe temas sürecini değerlendirmede ele alınan fonetik, morfolojik ve leksik öğeler incelenmiş, "karışık dilli eser" meselesi detaylı bir şekilde tartışılmış, yeni bakış açıları sunulmuştur.

² Samet Onur "Harezm Türkçesi Fal Kitabı'nda Oğuzca Unsurlar" (2020) adlı çalışmasında, eseri Oğuz lehçesi ile ortaklaşan ses, şekil ve söz varlığı özellikleri bakımından incelemiştir.

³ Harezm Türkçesine ait diğer eserler ile bu dönemden önceki tarihî Türk yazı dillerine ait eserler taranırken HTFK'deki biçimlere birebir uyan kullanımlar aranmıştır. Örneğin *kiçiglik* ~ *kiçilik* sözcükleri Köktürk, Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesinde bulunmaz. Bu dönemlerde *kiçig* sözcüğü olsa da *kiçiglik* ya da *kiçilik* biçimlerine rastlanmadığı için sözcük "Kökt.Ø. E.Uyg.Ø. Kar.Ø" şeklinde gösterilmiştir.

⁴ Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden 15. yüzyıl öncesine ait olanlar çalışma kapsamındadır.

⁵ Kıpçak Türkçesine ait kimi eserin yazılış tarihi bilinmekte iken kimileri için yaklaşık bir yazılış tarihi biçilmektedir. 14. yüzyılda yazılan eserler ile 14. ya da 15. yüzyılda yazılmış olabileceği düşünülen Bülgatü'l-Müşâtık fi Lügati't-Türk ve'l-Kıfçak, Ed-Dürretü'l-Mudiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, Münyetü'l-Guzât, Kitâbü'l-Hayl (Kitâb Fî Riyâzaâtü'l-Hayl), Kitâb Fî'l-Fıkh Bi'l-Lisâni't-Türkî adlı eserler çalışmaya dahildir. 15. yüzyılda yazıldığı bilinen ya da tahmin edilen Et-Tuhfetüz'z-Zekiyye fi'l-Lügati't-Türkiyye, El-Kavâninü'l-Külliyye Li-Zabtü'l-Lügati't-Türkiyye, Kitâb Mukaddime-i Ebu'l-Leysi's-Semerikandî, Kitâb Fî'l-Fıkh adlı eserler çalışmaya dahil edilmemiştir.

⁶ Eski Uygur ve Karahanlı Türkçesi metinlerinde "dudak" için *erin* ~ *irin* sözcükleri kullanılmıştır.

⁷ Bu sözcük *dudak* şeklinde de okunabilmektedir ancak bu çalışmada metin yayıncısının okuyuşları esas alınmış ve değerlendirmeler de buna bağlı olmuştur.

⁸ Wilkens *inçge* biçimini madde başı olarak verip (2021: 306) *yinçge'*ye gönderme yapmıştır.

⁹ Ercilasun yayınında *Temir Kapıg* şeklinde madde başı yapıp "yer adı, Buzgâlexâne" (2016: 713) anlamı verilmiştir ancak yine de sözcüğün *kapıg* kısmının "kapı" olduğu açıktır.

¹⁰ Wilkens son iki biçimi madde başı olarak verip (2021: 331) *kapıg*'a gönderme yapmıştır.

¹¹ Günay Karaağaç bu ses değişiminin Yakutça'da, bazı Altay ağızlarında ve Tofalarda görüldüğünü kaydetmiştir (Karaağaç 2021: 184).

¹² Kâşgarlı, DLT'de -b-, -b > -w-, -w ses değişikliğini şu şekilde izah eder: "Arap fe'si ile gerçek be arasında telaffuz edilen gerçek Türkçedeki her fe (*w*), Oğuzlarda ve onları takip edenlerde vav'a (*v*) dönüşür. Türklerin ew, onların ev dedikleri gibi. Yine Türklerin âw, onların vav'la av demeleri gibi (Ercilasun 2014: 12). Gökçen Durukoğlu, 11. yüzyıl Türk yazı dilinde, b sesinin v / w olma sürecinin tamamlanmadığını, Kâşgarlı'nın bu ses değişikliğiyle ilgili verdiği örneklerde değişimin yönünün bazen b / p > v / w, bazen ise v / w > b / p şeklinde gösterildiğini belirtmiştir (Durukoğlu 2022: 147). Samet Onur, Kâşgarlı'nın verdiği bilginin yanlış yorumlandığını, genel kabulün aksine diş dudak v'sinin (v) Hakaniye Türkçesinde, çift dudak v'sinin (w) ise Oğuzcada kullanıldığını, Arapça yazılan DLT'de Hakaniye Türkçesinde üç noktalı f (ف) ile gösterilen sesin Oğuzcadaki karşılığının vav (و) harfi ile temsil edildiğini ifade etmektedir. Onur'a göre Kâşgarlı'nın Oğuzlara ait olduğunu belirttiği ve vav ile temsil edilen ses, Türkmenistan Türkçesi ve Irak Türkmen Türkçesindeki çift

dudak v'si (w); Hakaniye Türklerine ait olduğunu belirttiği ve üç noktalı fe ile temsil edilen ise Eski Türkçe söz içi ve söz sonu b sesinden gelişen diş dudak v'sidir (Onur 2022: 32-33).

¹³ Aysu Ata, Harezmi Türkçesi eserlerinin -b- / -w- / -v- tercihi bakımından hem Karahanlı Türkçesi hem Oğuz Türkçesi özelliği taşıdığını belirtmektedir (Ata 2002: 53).

¹⁴ Wilkens *sovuk* biçimini madde başı olarak verip (2021: 621) *sogık*'a gönderme yapmıştır.

¹⁵ Söz içi ve söz sonu g/ğ düşmesi tarihi ve modern Oğuz lehçelerine özgü bir ses özelliği olsa da Kâşgarlı'nın kayıtlarından bunun Kıpçak lehçesinde de görüldüğü anlaşılmaktadır (Karahan 2013: 156).

¹⁶ Wilkens *uyatlıg* biçimini madde başı olarak verip (2021: 810) *ıyatlıg*'a gönderme yapmıştır.

¹⁷ Wilkens sözcüğün son iki biçimine "auch manS" (2021: 851) notunu düşmüş ve *yavlak*'a gönderme yapmıştır.

¹⁸ Wilkens *yavuz* biçimini madde başı olarak verip (2021: 878) *yavız*'a gönderme yapmıştır.